

Elisabeth Schönbeck

*Äldst, yngst eller
mitten mellan*

Din placering i syskonskaran
och hur den påverkar dig

Forum

Bokförlaget Forum, Box 3159, 103 63 Stockholm

www.forum.se

Citaten från barn är tagna ur boken *Gud som haver barnen kär har du någon ull* av Mark Levensgood och Unni Lindell (Piratförlaget 2003) och publiceras med Piratförlagets tillstånd

Copyright © Elisabeth Schönbeck 2008

Omslag Hanna Backman

Satt hos Ljungbergs sätter i Köping

Tryckt hos ScandBook AB i Falun

ISBN 978-91-37-13327-0

Innehåll

Förord 7

Inledning 9

Hur kan vi bli så olika? 13

Hur många har syskon och hur många
syskon har vi? 32

Endabarnet, ett annorlunda barn med
en annorlunda barndom 42

Familjen med två barn 72

Pseudotvillingar 93

Tvillingar 103

Familjen med tre barn 117

Storfamiljens barn 149

Föräldrarna och deras roll 159

Syskonkärlek 171

Partnerval 185

Livsinriktning och yrkesval 199

Kennedyklanen, en fallstudie 220

Efterord 234

Litteraturförteckning 235

Förord

För några år sedan när jag var och handlade i vår lokala Ica-butik fick jag syn på en liten mager kille med en jättestor cykelhjälm på huvudet. I handen höll han en lapp som hans mamma skrivit och det syntes lång väg att han hade problem med att försöka läsa vad som stod på den. Han väckte genast moderskänslor hos både personalen och mig. Vilken plats i syskonskaran tror du att han hade? Jag fortsatte att studera pojken och hans beteende. Till slut kunde jag inte låta bli att börja prata med honom och frågade om han hade några syskon. Självklart var han storebror.

Om han hade varit lillebror, speciellt en lillebror med några duktiga storasystrar, hade mamma aldrig skickat honom till affären. Då hade hon troligen sagt att det klarar inte den lille, och det skulle hon förmodligen ha sagt även när han var tjugotvå år. Systrarna däremot hade kämpat för att få gå till affären, framför allt den äldsta. Det är storasysters strategi för att inta och behålla rollen som mammas och pappas stora duktiga flicka, och det är hennes sätt att bli älskad här i livet.

Det är dessutom enklare för mamma att skicka storasystrer, proffset, än att lära upp minstingen. Och hon skickar naturligtvis den som först erbjuder sig, har mest rutin och därför troligast kommer hem med rätt varor. På så vis får vi alla våra roller som vi behåller för resten av livet.

Om jag skulle bli presenterad i en tidning skulle det med största sannolikhet stå "Elisabeth, 6r", men vad säger det om mig som

person annat än att jag är fyrtiotalist och eventuellt har hunnit få ett visst mått av livserfarenhet? Om det också skulle stå ”uppvuxen i Trollhättan med mamma, pappa och två syskon”, säger det att jag är västgöte, har två syskon och att jag inte är skilsmässobarn. Men det säger fortfarande inte ett dugg om hur jag är som person och hur jag betar mig i olika situationer.

Om det i stället stod ”Elisabeth är storasyster till två bröder och mamma till två söner – hennes mamma är storasyster till en bror och pappan endabarn”, skulle du som är invigd i ämnet om hur platsen i syskonskaran påverkar oss förstå mer om vem jag är och vilka vägar jag har valt i livet. Och du skulle självklart förstå att jag har gift mig med en lillebror. En lillebror som i sin tur har tränat på att göra som storasyster säger, eller ännu hellre, tränat på att få storasyster att göra som han vill.

*”Bara genom att leva livet framlänges
kan man förstå det baklänges.”*

Sören Kierkegaard

Ju tidigare man förstår sitt liv baklänges, desto större förutsättningar har man att kunna leva livet framlänges på ett bra sätt.

Med den här boken vänder jag mig till alla som vill veta hur vår placering i syskonskaran påverkar oss. Det är ett ämne som engagerar och berör eftersom det inte finns någon som inte har en familjebakgrund, och definitivt inte någon som inte är antingen endabarn, äldst, yngst eller mittemellan.

Min förhoppning och ambition är att du under resans gång ska få många aha-upplevelser och därigenom kunna rätta ut så många frågetecken som möjligt och få så många och så stora pusselbitar som möjligt på plats.

Lycka till på en spännande resa!

Elisabeth Schönbeck

Inledning

Den danske psykiatern Oluf Martensen-Larsen, specialist inom ungdomspsykiatri och alkoholistbehandling i både Danmark och Sverige, var min mentor och guru inom syskonforskning. Han kartlade femtontusen svenskars och danskars släkt- och familjeförhållanden. Det var efter att ha läst hans bok *Storasyster, lillebror och andra platser i syskonskaran* (som då hette *Familjemönster och personlighet: varför man blir den man blir*), som mitt brinnande intresse för och min kärlek till ämnet föddes.

Jag hade förmånen att få lära känna Oluf. Han hade verkligen en otrolig iakttagelseförmåga. När vi hälsade på varandra första gången utbrast han direkt: ”Din mamma är storasyster.” Så rätt han hade och så imponerad jag blev!

Tillsammans med honom och de övriga deltagarna i den dansksvenska OML-gruppen (Oluf Martensen-Larsen-gruppen) fortsatte jag att vidareutveckla min kunskap. Dagligen använder sig medlemmarna i gruppen av kunskapen om hur vår syskonposition påverkar oss i sitt yrkesutövande som läkare, psykiater, socialarbetare med mera. Den danska originaltiteln på Olufs bok är *Forstå dit ophav og bliv fri*, en titel som säger allt. Du kan nämligen inte bli fri förrän du verkligen har förstått vem du är och varför du betar dig som du gör.

Inom familjeterapin har man hittills, med få undantag, fokuserat på de vertikala relationerna inom familjen, det vill

säga de mellan föräldrar och barn. Därmed har man missat de viktiga horisontella relationerna, det vill säga de mellan syskonen. Även Sigmund Freud, psykoanalysens grundare, fokuserade på de vertikala relationerna, i hans eget fall relationen till fadern som dog tidigt.

Den första egentliga syskonforskaren var Alfred Adler, individualpsykologins grundare.

Han var elev till Freud, men hade inga problem med att ifrågasätta auktoriteter, lillebror som han var. Storebror Freud var en auktoritet och dessutom fjorton år äldre, men Adler förkastade trots det hans teorier om att alla neuroser skulle ha sexuell grund. Adler menade i stället att neuroser helt enkelt berodde på miljöfaktorer och felaktig uppfost-
ran. En av de främsta orsakerna var syskonens egoistiska maktsträvan. När ett syskon föds blir den förstfödda detro-
niserad, det vill säga avsatt från tronen, och kämpar sedan för att återfå den, medan det yngre syskonet gör allt för att passera och besegra sitt äldre syskon. För att överleva vill vi alla bli älskade och i slutändan handlar allt om att återfå, respektive att få, föräldrarnas kärlek och uppmärksamhet.

De flesta av oss känner till Charles Darwins utvecklings-
teori, läran om det naturliga urvalet. Darwin menade att i vår strävan efter att överleva kan även de minsta individu-
ella skillnaderna betyda liv eller död och de mest fördelak-
tiga egenskaperna lever vidare. Eftersom syskon är enormt känsliga för alla former av föräldrafavorisering är, enligt Darwin, rivalitet dem emellan inte något annat än sunt för-
nuft. I sina försök att få så mycket av föräldrarnas kärlek och uppmärksamhet som möjligt använder sig syskonen, bero-
ende på ålder, fysisk storlek och placeringen i syskonskaran, av de för dem mest effektiva strategierna.

Om strategierna blir framgångsrika beror på reaktionen från syskon och föräldrar, och faktiskt även på föräldrarnas

placering i syskonskaran. Så småningom leder detta till att en relativt stabil individuell familjenisch bildas, det vill säga att syskon utvecklar olika roller inom samma familj.

Den amerikanske forskaren och lillebrodern doktor Frank J. Sulloway vidareutvecklar Darwins teorier i sin bok *Born to rebel*. Han menar att syskonplaceringen är mycket viktig för att man ska kunna förutspå en sådan familjenisch och att vad som har betydelse för vår personlighet inte enbart har att göra med vilken biologisk uppsättning man är född med, utan snarare vilken funktionell miljö man är född in i. Jag vill redan nu betona att det inte spelar någon roll om det är biologiska syskon eller ej, det viktiga är att man har vuxit upp tillsammans, i samma funktionella miljö.

Jag har i mitt arbete betraktat människor i min omgivning, både kända och okända. Jag har lyssnat på och lärt av vänner och familj. Jag har också lyssnat på och lärt av mina elever och personer som har kommit till mina föreläsningar och även hört av sig efteråt. Jag har undersökt Expedition Robinson-grupper, Idoldeltagare, regeringsmedlemmar, presidenter och idrottsgrupper och ett otal antal yrkesgrupper, för att bara nämna några.

Hela tiden har jag sett samma mönster och funnit starka samband som drivit mig vidare till fortsatt forskning och betraktelser. Jag har insett hur oerhört viktig denna kunskap är, och hur viktigt det är att den utnyttjas mer, och av fler, än i dag. Den kan användas både privat och i arbetslivet, vid familjeplanering, barnuppfostran, konfliktlösning, rekrytering, teambuilding och mycket annat. Och framför allt är denna kunskap en utmärkt nyckel till självkänedom.

Självklart kommer jag i boken att generalisera, och jag har lärt mig att det är tillåtet såvida man inte gör det i ordets negativa betydelse, det vill säga gör onyanserade bedöm-

ningar på grundval av förhastade slutsatser. Undantag finns alltid, men när de uppstår kan jag för det mesta förklara varför de har uppstått i just den familjen.

Jag har en benägenhet att överdriva, ibland nästan göra karikatyrer av de olika rollerna, men när jag gör det är det helt medvetet för att bilden av till exempel en typisk storebror respektive en typisk lillebror ska bli så tydlig som möjligt.

Innan du fortsätter att läsa vill jag bara säga att allt som står i den här boken naturligtvis inte gäller just dig, men jag tror att det kan gälla många andra.

Hur kan vi bli så olika?

Jag vill ge dig en noggrann genomgång av teorin innan vi går in på syskonpositionerna. I detta kapitel förklarar jag de termer som du möter senare i boken. Om du är en otålig lillebror kan du självklart hoppa direkt till det kapitel som du är mest intresserad av, men då måste du vara medveten om att du missar en del viktig kunskap.

Vi har alla, oavsett kultur och bakgrund, samma grundläggande behov. För att överleva måste vi äta, dricka och skydda oss mot faror och för att släktet ska fortleva måste vi reproducera oss. Ändå uppträder och reagerar vi så olika i olika situationer.

Hur kan det komma sig? Hur kan det komma sig att en person går i taket medan en annan bara rycker på axlarna? Hur kan det komma sig att en person tar tag i en konfliktsituation medan en annan flyr från den? Hur kan det komma sig att en person klarar sig bra i livet medan en annan, med till synes bättre yttre förutsättningar, ständigt misslyckas?

Arv eller miljö

De flesta av oss skulle antagligen svara att det har med arv eller miljö att göra. Och naturligtvis är det också så, och så långt är de flesta av oss också helt överens. Lika överens är vi dock sällan när vi börjar diskutera om det är arv *eller* miljö som påverkar vår personlighet mest. Detta är, och har alltid varit, en kontroversiell tvistefråga, och jag skulle

våga påstå att det, åtminstone emellanåt, också har varit en politisk fråga.

När jag läste till beteendevetare i Lund i slutet av sextioalet fick man inte nämna arv alls, men i dag är det mer tillåtet och man gör hela tiden nya framsteg inom den genetiska forskningen.

Men än i dag är frågan kontroversiell och forskare har fortfarande olika uppfattningar om hur stor del av vår personlighet som ligger i generna och hur stor del som beror på miljön.

Och hur ska vi då veta vad som är orsak och vad som är verkan? Om nu sonen till två professorer blir professor eller sonen till två alkoholister blir alkoholist, är vi tillbaka igen. Är det genetiskt betingat eller är det resultatet av den miljö de vuxit upp i?

Manligt eller kvinnligt

Någon tänker säkert att ett svar på frågan om våra olikheter naturligtvis har att göra med att hälften av oss är kvinnor och hälften män, och här närmar vi oss en annan het fråga som följt ungefär samma politiska och trendiga svängningar som den tidigare.

Den amerikanska antropologen dr Margaret Mead studerade under flera års tid primitiva folk på Nya Guinea, Bali och Samoa. Hon menar att vi uppfattar oss själva och gör oss en bild av oss själva beroende på förväntningar och reaktioner från människor i vår omgivning.

Dr Mead visar vilken obegränsad möjlighet en kultur har att forma personer efter ett fastställt beteendemönster, oberoende av vilka arvsanlag de har. Hon ställer sig frågan om det finns manliga och kvinnliga egenskaper som är ärftligt bundna till könet, eller om det kan vara så att olikhe-

terna mellan individerna är mer betydelsefulla än de mellan könen.

Låt oss för en stund följa Margaret Mead i spåren genom att diskutera vad som är kvinnligt, manligt eller rentav mänskligt. Är det genetiskt kvinnliga respektive manliga egenskaper som gör att vi blir så olika, eller har vi uppfostrats till, ett för vår kultur och tid, kvinnligt respektive manligt beteende? Denna fråga är inte mindre kontroversiell.

Under min utbildning till diplomerad småbarnspedagog fick vi lära oss av en neuropsykolog från Lund att män och kvinnor leker så olika med barn att de faktiskt stimulerar och utvecklar olika delar av barnets hjärna. En anledning, så god som någon, att hälften av alla föräldrar, förskollärare och lärare borde vara män. Du kan läsa mer om manligt och kvinnligt på sidan 81 i kapitlet Familjen med två barn.

En sak som jag med min kunskap i alla fall är säker på är att det finns, i beteendet, kvinnliga män och manliga kvinnor, beroende på var de står i sin syskonskara.

Placeringen i syskonskaran

Hur kan det komma sig att två personer som har vuxit upp med samma mamma och pappa och under samma tak ändå kan bli så olika? Jag har själv många gånger undrat över hur jag och mina två yngre bröder har kunnat bli så olika. Som småbarnspedagog och beteendevetare har jag alltid varit intresserad av vår uppväxt och hur den präglar vilka vi blir som vuxna. När jag själv blev mamma till två söner växte mitt intresse ännu mer. Jag såg så tydligt hur deras position som storebror och lillebror påverkade hur de betedde sig och jag insåg hur stor betydelse våra olika syskonpositioner har. Så småningom insåg jag också att oavsett all annan påverkan präglas vi mest av vår placering i syskonskaran.

Det är alltså ingen skillnad mellan att vara storebror på ett gods i Skåne och att vara storebror bland gatubarnen i Rio. På godset i Skåne är det storebror, familjens äldste son, som ska ta över och se till att familjens traditioner lever vidare. Bland gatubarnen i Rio är det också storebror som har ansvaret, ansvaret för att stöldräderna går bra. Annars får syskonen ingen mat på bordet.

Ingen syskonposition är bättre eller sämre, alla har för- och nackdelar, alla behövs och alla kompletterar varandra, men de gör oss olika och får oss att välja olika vägar i livet.

Med placeringen i syskonskaran avses den ordningsföljd någon är född i. Rangordningen eller statusen i syskonskaran behöver inte sammanfalla med ordningsföljden, men kan naturligtvis göra det. Man brukar dela in syskonpositionerna i endabarn, äldstabarn, mellanbarn och yngstabarn. Jag menar att de mest typiska beteendena ser man tydligast när det är tre till fyra år mellan syskonen.

Tänk dig två systrar som är ensamma hemma och i lekens hetta slår sönder en vas. Vad tror du händer när mamma och pappa kommer hem? Det troligaste är att man skäller på storasyster oavsett vem som har slagit sönder vasen. Storasyster får naturligtvis skäll om det är hon som har slagit sönder vasen, men hon får även skäll om lillasyster är den skyldiga. I det senare fallet har hon ju inte passat sin lillasyster ordentligt.

Föräldrar behandlar aldrig sina barn lika, även om de tror det, och det är bevisat att föräldrar skäller mer på sitt äldsta barn än på sitt yngsta. Om en storasyster och en lillasyster blir så olika behandlade under hela sin uppväxt är det inte konstigt att de blir så olika.

Vi har alla ett behov av att bli älskade och för att bli det använder vi oss av olika strategier. Äldsta- och endabarn känner oftare än andra att de måste vara duktiga och prestera för att bli älskade. Här handlar det alltså om att prestera, ”göra” och de blir också mest älskade för sin prestation, vilket ger dem självförtroende.

Och denna kamp för att bli älskad börjar redan i barnkammaren. Så här sa den duktiga pojken Georg Wald, biolog vid Harvard och Nobelpristagare: ”Hur tror ni att man blir Nobelpristagare? Man vill ha kärlek, så går det till. Man längtar så intensivt efter det att man arbetar jämt och ständigt och får priset. Det är ett tröstpris. Det som spelar någon roll är kärleken.”

Småsyskon, däremot, blir oftare älskade rakt upp och ner för den de är. Det handlar om existens, om att ”vara”. Den sortens kärlek ger självkänsla, eftersom du duger som du är. I mitt förord berättade jag om pojken som trots sin ringa ålder alltid skickades till affären för att handla åt mamma, eftersom han var äldst. Som minsting i samma familj hade han troligen aldrig visat sig i affären, annat än möjligen ihop med mamma. Som minsting hade han kanske till och med belönats med godis vid kassan.

Är det nu så enkelt att bara placeringen i syskonskaran, i bemärkelsen ordningsföljden, bestämmer vårt framtida beteendemönster? Nej, riktigt så enkelt är det förstås inte. Vetskapen om var i syskonskaran någon befinner sig, först, sist eller i mitten, eller vetskapen om att någon är endabarn, säger oerhört mycket om hur vi beter oss. Men för att få en ännu tydligare bild måste vi ta reda på mycket mer.